

MODELE INTONAȚIONALE ALE INTEROGATIVELOR TOTALE ÎN AMPROM. POZIȚIA EMFAZEI INTEROGATIVE

INTONATIONAL PATTERNS OF TOTAL INTERROGATIVES IN AMPROM.

(Abstract)

Our paper presents the specific intonational patterns of the yes-no questions (the place of interrogative emphasis) at the level of the diatopic variants of the Romanian standard language. The corpus includes a selection of data recorded during the surveys for AMPER-ROM[ANIAN] – L’Atlas Multimédia Prosodique de l’Espace Roman in twenty-two cities of Romania. There were selected positive interrogative sentences (yes-no questions), having the syntactic structure of SVO (subject-verb-object) and also with adjective extensions SVOE. The analysis is focused on the terminal contour (CT) of the sentences with final oxytone and final non-oxytone structures, applying ToBI annotation. Our aim is to systematize the intonational CTs used by the subjects who currently speak literary variant of the Romanian language and to present the diatopic variations spread across the Dacoromanian dialect.

Cuvinte-cheie: contur terminal, emfază interogativă, focalizare, geoprozodie (AMPER-ROM, AMPRom).

Key-words: terminal contour, interrogative emphasis, focalization, geoprosody (AMPER, AMPRom).

1. Introducere

Se admite, în general, că tonul ridicat/ascendent este o trăsătură cvasi-universală a propozițiilor interogative totale în opoziție cu declinația tonului caracteristică enunțiativelor terminale (Cruttenden 1986: 168). D. Bolinger (1978: 501) precizează că interogativele totale au „un ton mai înalt undeva (S.N.) în enunț”, tendința dominantă fiind ca ridicarea tonului să aibă loc în partea terminală a conturului. Această ascensiune a tonului care marchează

modalitatea interogativă o vom numi „emfază interogativă” (în continuare: EI). EI este obișnuită mai ales în limbile care nu utilizează mijloace morfosintactice sau lexicale pentru marcarea interogativelor totale. Plasarea tonului ridicat/ ascendent depinde de tipul propozițiilor interogative, de structura accentuală a cuvintelor finale, precum și de aspecte comunicative, pragmatice, expresive, atitudinale și poate să difere în diferite limbi sau în varietăți ale aceleiași limbi. O cercetare mai recentă asupra intonației interogativelor totale în varietățile limbii italiene poartă subtitlul „Where is the rise?” (Savino 2012). Scopul comunicării noastre este acela de a cerceta locul în care se plasează EI în interogativele totale la nivelul vorbirii literare.

2. Intonația interogativelor totale în româna standard

În gramatica tradițională românească se afirmă că „intonația interogativă se caracterizează prin ridicarea tonului la sfârșitul unei unități independente” (Gramatica 1963). Din exemplele date reiese că urcarea tonului are loc pe ultimul cuvânt al unei interogative totale. Ultima ediție a gramaticii academice – *Gramatica limbii române*, vol. II, *Enunțul* – cuprinde un capitol despre „Organizarea prozodică a enunțului” (p. 902-946), în care sunt prezentate modelele intonaționale ale vorbirii standard stabilite de L. Dascălu Jinga. Autoarea se bazează pe analiza spectrografică a unor enunțuri rostite „de câțiva vorbitori nativi ai limbii române standard”, modelele intonaționale extrase fiind apoi validate cu ajutorul unor teste de audiție. „Tiparul interogativ ascendent” specific interogativelor totale este descris luându-se în considerație constituentul care poartă „accentul frastic” și conturul terminal (CT) al enunțului. Se stabilesc două tipuri de CT¹: *ascendent*, atunci când ultimul cuvânt este oxiton sau neoxiton, dar, în ultimul caz, purtând accentul frastic, și *ascendent-descendent*, când ultimul cuvânt este neoxiton și fără accent frastic.

Termenul „accent frastic” înlocuiește, în mod justificat, termenul „emfază interogativă” folosit în lucrări mai vechi ale L. Dascălu Jinga (2001), prin care autoarea înțelege altceva decât EI modală la care ne-am referit mai sus, și anume, reliefaarea cuvântului la care „se referă întrebarea”, deci o subliniere de natură semantică a centrului de interes informațional al enunțului, o „emfază intelectuală”, care corespunde conceptului de *focus*. În timp ce EI ca marcă a interogativității este obligatorie, focalizarea unui constituent al enunțului interogativ, fie că este de natură „intelectuală” sau afectiv-atitudinală, este facultativă (Turculeț 2005: 45).

¹ Prin „contur terminal” înțelegem mișcarea tonului (f₀) pe ultima silabă accentuată e enunțului (care este și ultima la final oxiton) și pe silaba/silabele următoare.

O cercetare a intonației vorbirii românești standard se află în desfășurare în prezent în cadrul proiectului AMPER-ROM/AMPRom². O primă valorificare a datelor culese din 10 centre urbane din domeniul lingvistic dacoromân urmărește contururile melodice utilizate de vorbitori ai limbii literare în enunțuri asertive și interogative totale, pozitive și negative. (Turculeț et alii 2008: 21). Interogativele prezintă, în acord cu constatările făcute și pentru alte limbi (Cruttenden 1994: 161 ș. urm.), cea mai mare diversitate. Contururile melodice schematizate sunt prezentate la pp. 46-55, iar răspândirea principalelor contururi interogative în punctele anchetate este redată la harta de la p. 19. Subliniem aici două concluzii mai importante ale acestei cercetări:

1) Chiar și numai la nivelul intonației „neutrale”, contururile melodice utilizate de vorbitorii limbii standard prezintă o mare diversitate. Limitându-ne la CT al interogativelor totale, pe lângă cele două relevate de L. Dascălu Jinga: *ascendent* și *ascendent-descendent*, sunt prezentate încă două contururi: *descendent înalt* și *ascendent extins*, cu mai multe variante mai ales la nivelul conturului melodic global.

2) Cauza principală a acestei diversități este variația diatopică, explicabilă prin persistența deprinderilor intonaționale regionale ale vorbitorilor în rostirea literară.

3 Metodologia cercetării

Cercetarea actuală își propune să reia prezentarea din 2008, limitându-și obiectul la modelele interogativelor totale cu intenția de a realiza o descriere mai precisă a acestora. În același timp se extinde aria de cercetare la 22 de centre urbane, în vederea unei aprecieri mai exacte a răspândirii diatopice a acestor modele.

3.1 Corpus, rețeaua de puncte și informatori

Corpusul cercetării reprezintă o selecție din baza de date înregistrate cu chestionarul AMPER-ROM. Am selectat șapte enunțuri interogative totale (pozitive) care au fost rostite de informatori cel puțin de câte trei ori, în reprize diferite:

twki³ : /nevasta vede-un căpitan/;

twgi : /nevasta vede-un căpitan elegant/

² AMPER-ROM este partea consacrată limbii române în „Atlas Multimedia Prosodique de l'Espace Roman” (AMPER), iar „Atlasul multimedia prozodic român” (AMPRom) este extinderea, cu unele inovații proprii, a AMPER-ROM la nivelul unui atlas prozodic al limbii române.

³ Acronimele *twk*, *twg* din corpusul AMPER reprezintă codificarea morfo-sintactică și silabico-accentuală a enunțurilor, care sunt interogative totale pozitive = *i*. Indicativele din AMPER pentru domeniul lingvistic român, subunitățile/ariile acestuia și punctele anchetate au fost înlocuite cu sigle mai explicite pentru localități.

pwdi: /*pasărea vede nevasta tinerea*/;

kwti: /*un căpitan vede nevasta*/

kwsii: /*un căpitan vede nevasta frumoasă*/;

twpi: /*nevasta vede pasărea*/

twvi: /*nevasta vede pasărea galbenă*/

Primele trei propoziții au cuvântul final oxiton, următoarele au final paroxiton (4 și 5) și proparoxiton (6 și 7). Trei perechi sunt formate din câte o propoziție de tipul SVO simplă și câte una cu o extensie adjectivală a obiectului: SVOE. Propozițiile cu final oxiton sunt trei, urmărind și eventuale diferențieri între finalul în silabă închisă (*căpitan*, *elegant*) și cel în silabă deschisă (*tinerea*). Am analizat câte 21 de enunțuri pentru un informator, 42/63/84 pentru o localitate, în total 1029 enunțuri.

Pentru acest studiu am prelucrat acustic înregistrări din 22 de centre urbane, care reprezintă provinciile românești istorice, incluzând și câteva aflate în afara granițelor României: Chișinău, Bălți, Cahul (Republica Moldova) și Cernăuți (Ucraina). Acronimele punctelor anchetate sunt: AI = Alba-Iulia, Ar = Arad, BM = Baia Mare, Bț = Bălți, Bt = Botoșani, Br = Brașov, B = București, Bz = Buzău, Ch = Chișinău, Cj = Cluj-Napoca, Cl = Cahul, CL = Câmpulung (Moldovenesc), Cn = Constanța, Cr = Craiova, Cț = Cernăuți, Fș = Focșani, Iș = Iași, Or = Oradea, Sb = Sibiu, SM = Satu Mare, Tg = Târgoviște, Tm = Timișoara. Am utilizat datele culese de la informatorii având codul 5 (femeie) și 6 (bărbat) cu studii superioare, vorbind în mod curent limba română literară/standard. În Câmpulung, Cluj și Iași au fost înregistrate câte două informatoare din această categorie, notate cu 5 și 7, iar la Bălți au fost anchetate trei informatoare: 5, 7, 9.

3.2 Metodologia culegerii și prelucrării acustice a datelor este cea dezvoltată în cadrul proiectului AMPER. Acest proiect are ca scop înregistrarea modelelor intonaționale *neutre* utilizate în limbile romanice și în varietățile acestora. Sunt înregistrate enunțuri asertive și interogative cu structura sintactică SVO rostite cu intonație „neutră”, în care întreaga propoziție reprezintă elementul „nou” enunțat sau întreat. Enunțurile înregistrate pot fi considerate ca *semi-spontane* și corespund datelor *induse* în ancheta lingvistică clasică prin metoda întrebărilor *indirecte*. Anchetatorul trebuie să creeze, în cadrul dialogului său cu informatorul, situații verbale care să inducă formularea de către subiect a propoziției urmărite. În cazul interogativelor totale *information seeking* se cer informații despre o situație obiectivă, exterioară. Domeniul operatorului interogativ este întregul conținut propozițional, iar răspunsul „da” sau „nu” se referă la predicția enunțului și nu la un anumit constituent. După clasificarea propusă de R.D. Ladd (1980, 1996), asemenea propoziții au o focalizare largă

(*bread focus*), opusă reliefării exprese a unui constituent/unor constituenți (*narrow focus*).

Modul identic/similar de a evoca verbal situații de vorbire în cursul unei anchete prozodice extinse asigură, potrivit unui principiu clasic, obținerea unor date comparabile. Ceea ce nu înseamnă că modelele intonaționale folosite de subiecți în aceeași „situație” sunt sau ar trebui să fie unice. Dimpotrivă, ca și în cazul altor anchete (fonetice, lexicale/semantice, gramaticale), rezultă o cantitate mare și diversă de fapte condiționate diatopic, dar și individual.

Cea mai largă diferențiere care se poate face în materialul utilizat este între două „stiluri” de a intona interogativele totale, stiluri individuale, dar care pot fi răspândite în unele colectivități:

a) un stil „economic”, linear, în care, după marcarea primului accent tonal⁴, tonul are o desfășurare mai mult sau mai puțin plată până la EI finală;

b) un stil emfatic, „cântat”, cu marcarea netă a accentelor tonale ale tuturor constituenților.

Primul stil este frecvent la vorbitorii din jumătatea sudică de est și centrală a țării (aria graiurilor de tip muntenesc), al doilea în partea nordică a țării, unde modulația puternică a accentelor tonale este curentă la mulți dintre informatorii noștri, mai ales la femei, care au un registru tonal mai larg. În acest stil, conversațional și afectiv, pot fi emfatizați ușor unul sau altul dintre constituenți, pe baza unor presupuziții greu de controlat. Emfatiizarea excesivă a tuturor constituenților are ca efect o rostire scandată, pe care anchetatorul cu greu reușește s-o elimine total.

În relativ multe cazuri este focalizat verbul, ceea ce este în acord cu faptul că răspunsul „da” sau „nu” al interogativelor totale se referă la predicăție. Această focalizare a verbului nu schimbă forma CT. De exemplu, informatorul masculin din Constanța focalizează verbul în mod constant prin intensitate și durată sporite și printr-un accent tonal ușor ascendent aliniat spre mijlocul vocalei accentuate. CT rămâne cel obișnuit la acest vorbitor: ascendent pe vocala accentuată a cuvântului final oxiton și ascendent-descendent pe final neoxiton.

Situația se schimbă când focusul se suprapune EI. Rezultatul este o modificare a CT (mișcarea tonului este mai modulată) sau o schimbare totală a acestuia (CT descendent înalt devine ascendent, cel ascendent-descendent devine ascendent (extins sau pe silaba finală)⁵.

⁴ În general, enunțul începe, din motive psiho-fiziologice, cu un ton ascendent/înalt pe prima silabă accentuată.

⁵ O prezentare a CT în cazul suprapunerii focalizării peste EI ar depăși cadrul acestei comunicări.

3.3 Analiza acustică și intonațională a datelor

Segmentarea, etichetarea și analiza acustică a datelor (durata, intensitatea și conturul f_0 pentru fiecare vocală⁶) au fost realizate cu ajutorul unor software elaborate în cadrul programului AMPER. Conturul melodic al enunțurilor selectate a fost analizat cu ajutorul sistemului de notare ToBI (Tones and break indices) dezvoltat în cadrul teoriei autosegmentale-metrică (Pierrehumbert 1980, Ladd 2008), care prezintă unele avantaje în reducția variantelor unor modele funcționale. În lipsa unei descrieri cuprinzătoare a fonologiei intonaționale românești și a unei variante unitare românești a sistemului de notare ToBI, analiza fonologică propusă de noi este provizorie și mai apropiată de nivelul fonetic. Deoarece obiectivul nostru este de a stabili poziția emfazei interogative în enunț, iar aceasta se realizează, cel mai frecvent, în cadrul *conturului terminal*, analiza (și notarea) noastră se limitează, în majoritatea cazurilor, la CT, care poartă ultimul accent tonal al enunțului. Atunci când EI se produce în interiorul enunțului, vom lua în considerație conturul melodic global al enunțului sau o parte mai mare a acestuia. Întrucât modelul intonațional al CT depinde și de structura accentuală a cuvântului final de enunț (Vasiliiu 1965, V. Kallioinen 1965, Avram 1973, Dascălu Jinga 2001, 2005) vom distribui enunțurile analizate în interogative cu final oxiton și cu final neoxiton (paroxiton și proparoxiton).

4. Modele intonaționale, tipuri de CT

4.1 CT pe cuvânt final oxiton

4.1.1 Ascendent: L+H*H%, L+>H*H%

Este CT cel mai frecvent. La intonația neutră nu este focalizat un anume constituent, dar prezența EI conferă cuvântului final proeminență, ultima silabă accentuată purtând accentul nuclear al enunțului. Adesea, f_0 coboară ușor pe ultima parte a vocalei accentuate finale sau, în cazul cuvântului final *căpitan*, pe nazala *n* (vezi fig.1).

4.1.2 Ascendent-descendent: L+H*L-L%

Când coborârea finală a tonului atinge nivelul de jos al registrului tonal al vorbitorului, CT devine A-D, echivalentul CT pe final paroxiton, dar mișcarea ascendent-descendentă se produce intrasilabic, accentul tonal căpătând o

⁶ În cazul CT finale pe cuvânt oxiton: *căpitan* și *elegant* am luat în considerație și nazala *n*, fără de care CT ar fi fost incomplet.

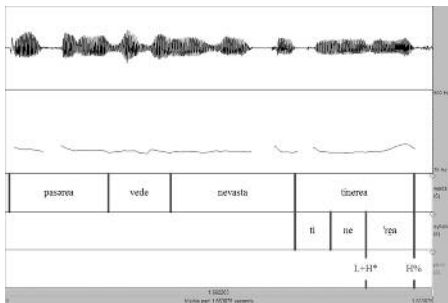

Fig.1 – B5pwd

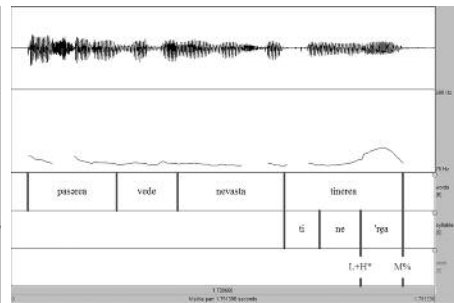

Fig.2 – Sb6pwdi2

formă circumflexă. Aliniamentul medial al vârfului tonal conferă un ton „mai decis” întrebării (vezi fig.2).

4.1.3 Descendent înalt: (j)H+L*L%

Intonația obișnuită, nemarcată, a multor vorbitori ardeleni, dar și din alte zone (Basarabia, Bucovina) prezintă o schemă melodică total diferită. Enunțul nu mai este o structură unitară, rematică, separându-se în temă (SN prezintă, adesea, o tematizare forte, emfatică) și remă – SV.

Coborârea f0 pe ultima silabă accentuată reprezintă doar faza finală a EI care cuprinde întreaga SV, f0 realizând o ascensiune treptată (*upstep*) începând cu silaba neaccentuată a verbului și culminând pe silaba neaccentuată penultimă: (H)L*+>H L+;H*H+L*L% (vezi fig.3).

Pe lângă varianta de bază cu mișcarea f0 pe SV în formă de „cupolă” sau „pălărie”, există variante în care EI nu mai cuprinde întreaga SV, ci se deplasează pe constituentul final. Este modelul din fig.4 în care insistența emfatică pe cuvântul *nevasta* face ca ascensiunea f0 începută pe silaba neaccentuată a verbului să atingă vârful cel mai înalt pe onsetul silabei accentuate finale și nu pe silaba precedentă.

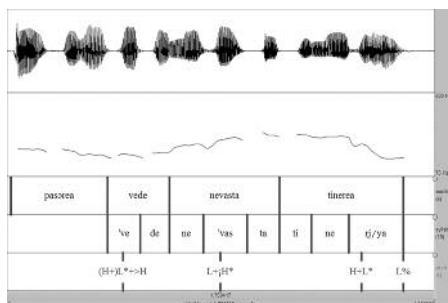

Fig.3 – T5pwdi2

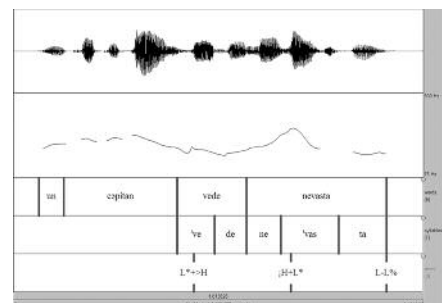

Fig.4 – Cj5kwti1

4.1.4 Descendent jos: !H+L*L-L%⁷

EI se află în interiorul enunțului, pe verb sau pe obiectul cu extensie, după care f0 coboară: vezi fig. 5 (în care ascensiunea f0 începută pe silaba accentuată a verbului atinge vârful maxim pe a doua vocală posttonică) și fig.6 (cu vârful f0 maxim pe vocala accentuată a cuvântului *căpi'tan* care poartă EI). Accentele tonale care urmează constituentului focalizat și cu EI sunt aplatizate.

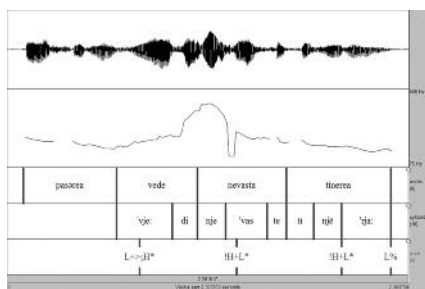

Fig.5 – Ct5pwdi1

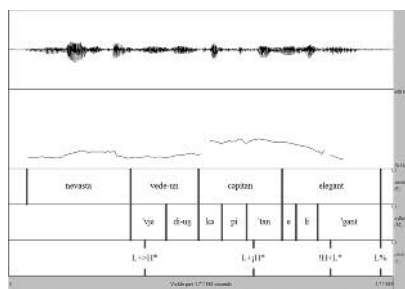

Fig.6 – Cl6twgi2

4. 2 CT pe cuvânt final paroxiton

4.2.1 Ascendent-descendent: L+H*L-L%

Acest model al CT prezintă trei subtipuri:

a) În modelul cel mai răspândit, tonul urcă pe silaba accentuată a cuvântului final și coboară, de la același nivel, pe silaba posttonică (vezi fig.7).

b) Când EI este marcată emfatic, urcarea f0 pe silaba accentuată continuă pe onsetul vocalei finale neaccentuate (vezi fig.8).

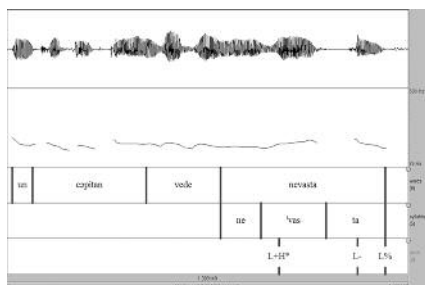

Fig.7 B5kwti2

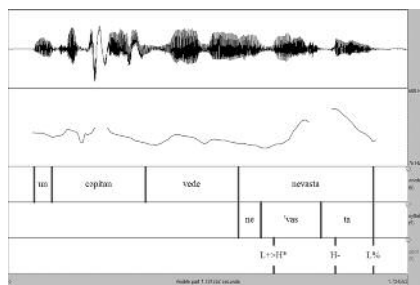

Fig.8 Cj7kwti2

c) La mulți vorbitori, mai ales ardeleni, CT A-D pare să derive din modelul D înalt cu deplasarea EI pe constituentul final ilustrat în fig.4. Marcarea mai

⁷ Notația !H+L* (cu tonul înalt coborât prin *downstep*) diferențiază accentul tonal descendent jos de accentul final descendent: H+L* al enunțiativelor.

decisă a cuvântului final duce la deplasarea vârfului f_0 timpuriu spre centrul vocalei (aliniament medial) iar CT devine A-D (vezi fig.9).

4.2.2 Ascendent continuat: $L \rightarrow H^*H\%$ ⁸

Ascensiunea tonului pe silaba accentuată continuă pe vocala posttonică (vezi fig. 9).

4.2.3 Descendent-ascendent: $(H+)L^* \rightarrow H H-H\%$

În silaba accentuată tonul se menține plat la un nivel jos sau coboară puțin și urcă pe silaba finală neaccentuată (vezi fig.10).

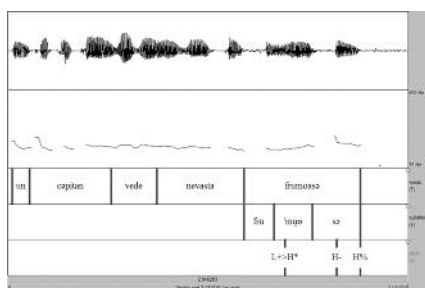

Fig.9 – B5kwsil

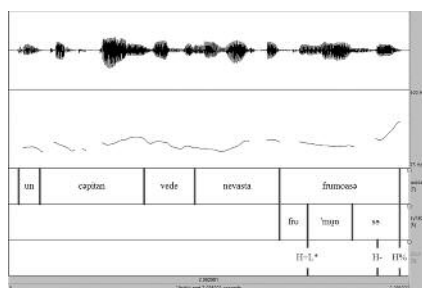

Fig.10 – Iş7kwsil

4.2.4 Descendent înalt: $H+L^*L\%$

Ca și în cazul finalului oxiton, EI cuprinde întreaga SV, f_0 coboară pe ultima silabă accentuată a enunțului și rămâne la un nivel jos pe silaba finală (vezi fig. 11). Insistența pe constituentul final face ca vârful cel mai înalt al f_0 (HiF0) să se afle pe onetul vocalei finale accentuate (vezi fig.12 – cu o cădere a f_0 pe prima parte a vocalei finale a).

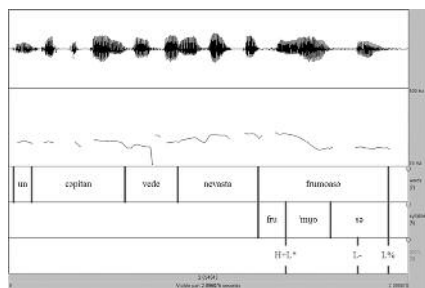

Fig.11 – T5kwsil

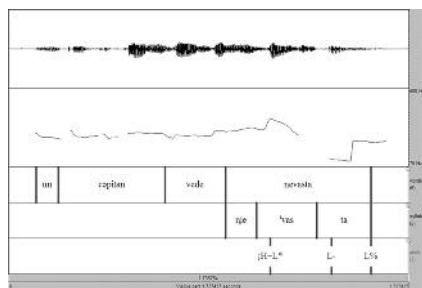

Fig.12 – Clkwti3

⁸ Prin $L \rightarrow H^*$ notăm începutul ascensiunii în silaba accentuată și atingerea vârfului f_0 în silaba posttonică, iar prin $L^* \rightarrow H$ faptul că tonul jos din silaba accentuată este urmat de o ascensiune în silaba posttonică.

4.2.5 Descendent jos: !H+L*L-L%

Figura 13 și 14 prezintă două enunțuri cu CT descendent jos în care EI (care este atrasă de un focus restrâns precedent) se află pe verb, respectiv pe obiectul *ne'vasta* cu determinativ adjectival.

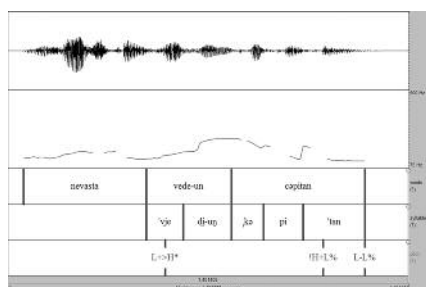

Fig.13 – Cl6twki3

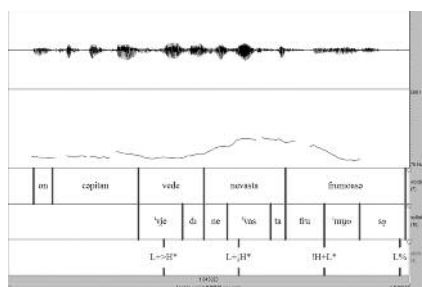

Fig.14 – Cl6kwsil

4.3 CT pe cuvânt final proparoxiton

Cele cinci CT care se formează pe final paroxiton: A-D, A continuat, D-A, D înalt și D jos se întâlnesc și pe final proparoxiton (*pasărea*, *galbenă*). Coborârea sau urcarea tonului se produce pe cele două silabe posttonice finale⁹.

Prezența a două vocale neaccentuate finale dă posibilitatea unei modulații mai mari a tonului în CT, rezultatul fiind apariția a două CT noi: A-D-A și D-A-D.

4.3.1 Ascendent-descendent-ascendent : L+H*L-H%

Tonul urcă pe silaba accentuată, coboară pe silaba următoare și urcă iar pe ultima vocală (vezi fig.15). Acest contur dă întrebării o nuanță de incertitudine mirată.

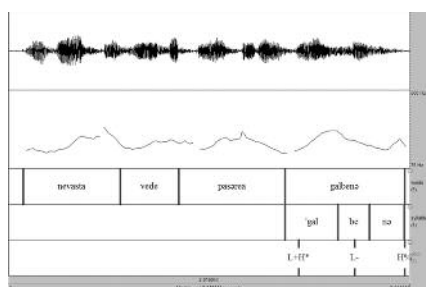

Fig.15- CL5twvi2

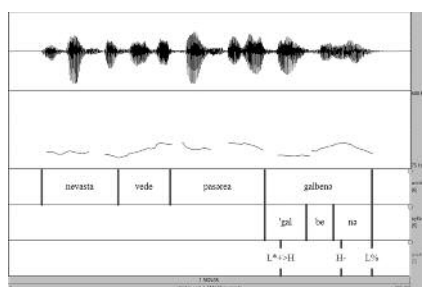

Fig.16 – Cj5twvil

⁹ Din motive de spațiu renunțăm la prezentarea acestor cinci CT.

4.3.2 Descendent-ascendent-descendent: L* H-L%

F0 se menține jos pe silaba accentuată, urcă pe silaba următoare formând un vârf pe onsetul vocalei finale și apoi coboară (vezi fig.16). Nuanța semantică este de întrebare decisă, categorică (cf. fig.2).

5. Distribuția CT în cele 22 de puncte

Pentru cercetarea repartiției geografice a CT la nivelul dialectului dacoromân, am realizat diagrame statistice cu distribuția CT în fiecare din cele 22 de localități anchetate.

O primă sistematizare impune considerarea separată a CT pe final oxiton și neoxiton.

5.1 CT pe final oxiton

CT prototipic (și standard) este cel ascendent. Acesta este singurul reprezentat (100%) într-o zonă compactă care cuprinde Muntenia (cu Oltenia și Dobrogea): București, Buzău, Târgoviște, Craiova, Constanța și Moldova: Botoșani, Focșani, Iași. La această arie munteană-moldovenească, se adaugă, în mod oarecum neașteptat Aradul cu același procentaj absolut. CT ascendent există însă în aproape toate localitățile (singura excepție este Cahulul în care nu a fost înregistrat deloc¹⁰), în proporții diferite: Bălți – 92%, Cernăuți – 83%, Oradea – 79%, Cluj – 68%, Satu Mare și Sibiu – 67%, Baia Mare și Brașov – 61%, Alba Iulia – 50%, Chișinău – 33%.

CT descendent înalt are o arie de răspândire discontinuă, cuprinzând zona graiurilor ardelenesti (Transilvania propriu-zisă cu Maramureșul, Crișana și Banatul), dar și Basarabia și Bucovina de Nord. Singura localitate în care s-a înregistrat numai acest model este Timișoara; celelalte puncte în ordinea proporției descrescătoare sunt: Chișinău – 67%, Cahul – 61%, Alba Iulia – 50%, Brașov – 39%, Sibiu – 33%, Cluj – 32%, Satu Mare – 28%, Oradea – 21%, Baia Mare și Cernăuți – 6%, Bălți – 4%.

5.2 CT pe final neoxiton

CT prototipic (și standard) este ascendent-descendent. A fost înregistrat în toate punctele cu excepția orașelor Alba Iulia și Craiova. În nici o localitate nu este modelul unic (nici măcar în București); procentajele în ordine descrescătoare sunt: Constanța – 87%, Câmpulungul Moldovenesc – 75%, Cernăuți – 74%, Iași – 67%, Baia Mare – 63%, Satu Mare – 58%, Focșani –

¹⁰ Neatestarea unui model nu înseamnă în mod absolut „inexistența” acestuia în localitate, poate ține de gradul de reprezentativitate a eșantionului selectat și de frecvența redusă a modelului.

54%, Buzău, Brașov, Cluj, Târgoviște – 50%, București – 46%, Botoșani – 42%, Chișinău, Sibiu – 29%, Bălți – 28%, Arad, Cahul – 21%, Oradea – 4%.

CT descendent înalt apare în aceeași arie discontinuă ardelenescă-basarabeană-bucovineană; în ordinea descrescândă a frecvenței: Timișoara – 100%, Alba Iulia – 58%, Cahul – 54%, Brașov – 50%, Oradea – 46%, Chișinău – 42%, Cluj, Satu Mare – 25%, Cernăuți – 22%, Baia Mare – 21%, Sibiu – 13%, Arad – 4%.

Un CT care pare a câștiga teren în dauna celui A-D, dar și a celui D (înalt) este conturul A continuat: Oradea – 38%, București – 37%, Chișinău – 29%, Bălți – 28%, Craiova – 25%, Alba Iulia – 21%, Arad, Sibiu – 17%, Cîmpulung, Cluj – 14%, Constanța – 13%, Baia Mare, Brașov – 8%.

În progresie evidentă în toate regiunile pare a fi și CT D-A (ascendent pe finala neaccentuată): Botoșani – 58%, Buzău, Târgoviște – 50%, Focșani, Sibiu – 48%, Arad – 41%, Bălți – 9%, Iași – 33%, Craiova – 25%, Bălți – 20%, Alba Iulia, București, Satu Mare – 17%, Cluj – 11%, Cîmpulung, Oradea – 8%, Cahul – 4%.

CT D-A-D (pe final proparoxiton)¹¹ a fost înregistrat cu un procentaj ridicat: 50% la Craiova și (mai) redus la Arad – 17%, Alba Iulia și Oradea – 4%.

Un singur exemplu pentru A-D-A (pe final proparoxiton) a fost notat la informatorul 5 din Cîmpulung, care are, adesea, o intonație „colorată afectiv”.

CT descendent jos este, ca și cel D înalt, neutru la distincția dintre final oxiton și neoxiton, deoarece EI (care se suprapune peste un focus) se află în interiorul enunțului. A fost înregistrat în trei puncte (care au și CT descendent înalt) în R. Moldova: Cahul – 29%¹², Bălți – 15% și la Cernăuți – 10%. Atestarea CT D jos numai în aceste localități poate sugera ipoteza unei explicații prin influența limbii ruse (eventual și ucrainene) pe care subiecții o vorbesc curent.

5.3 Reducerea unor variante

CT ascendent continuat (pe final neoxiton) și cel A-D-A (pe final proparoxiton) pot fi considerate variante marcate ale conturului A-D. În cazul CT ascendent pe silaba finală neaccentuată: D-A și al celui D-A-D (pe final proparoxiton) în ciuda faptului că transcrierea ToBI are valori diferite în silaba accentuată (D notează, aici, mai ales menținerea tonului la un nivel jos) pot fi considerate, de asemenea, variante marcate ale conturului A-D.

Lăsând deoparte CT descendent jos care are o situație specială, distincția fundamentală în varietățile diatopice ale limbii române este cea între modelele cu CT ascendent pe ultima silabă accentuată: A și A-D, pe de o parte, și CT

¹¹ Acest contur este similar celui atestat de A. Avram (1973) în zona Muscelului.

¹² Procentajul este raportat la totalul enunțurilor considerate, indiferent de finalul oxiton/neoxiton.

descendent înalt pe ultima silabă accentuată. Această diferențiere este și cea mai ușor perceptibilă de către vorbitori.

O ilustrare a distribuției totale a tipurilor de CT pentru fiecare localitate este dată în Anexa 1. Din motive de spațiu am selectat doar opt diagrame care acoperă arealul dialectului dacoromân, prin prezența unei localități din fiecare provincie istorică; diagramele conțin de la un singur model intonațional identificat (Timișoara – Banat) până la cele mai multe modele intonaționale prezente în respectiva localitate (Oradea – Crișana).

6. Comentarii

Cercetarea aceasta, bazată pe o selecție a datelor AMPER-ROM, arată că poziția EI în limba standard vorbită se situează pe CT al interogativelor totale, mai rar (în cazul suprapunerii EI + focus) pe un constituent din interiorul enunțului sau pe o parte mai extinsă (SV) a enunțului. Am stabilit șapte tipuri de CT, care pot fi reduse funcțional la două modele principale opuse: cu CT ascendent vs. CT descendent (înalt).

În încheiere vom sublinia trei aspecte cu o importanță mai largă ale cercetării geoprozodice:

a) Pune în evidență diversitatea modelelor intonaționale în toate varietățile diatopice ale limbii vorbite, de la graiuri până la varietățile limbii standard.

b) Contribuie la caracterizarea tipologică a varietăților diatopice, aducând perspective noi, uneori diferite de cele ale geolingvisticii clasice.

c) Cercetarea geoprozodică relevă mobilitatea modelelor intonaționale la nivel colectiv (localitate, arie dialectală), individual și în același idiolect. Datele noastre arată o tendință de înlocuire a CT descendent înalt cu CT ascendent-descendent printr-o evoluție (cf. 4.1.3, 4.2.1) care poate fi explicată și prin presiunea modelului standard. Cele mai ridicate procente de menținere a CT descendent se întâlnesc la extremitatea de sud-vest a ariei ardelenesti și în unele puncte din aria estică (R. Moldova). În același timp, în toate ariile dialectale câștigă teren CT ascendent pe final neaccentuat și ascendent continuat - manifestare a unei tendințe mai generale de a sublinia cuvântul final, întărind EI prin focalizarea cuvântului final.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Andrei 1973, „Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel”, *Fonetică și dialectologie*, București 8, p. 43-64.
*** *Gramatica limbii române*, 1963, vol. I-II, ed. a II-a, București, Editura Academiei Române.

- *** *Gramatica limbii române*, 2008, vol. II, *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- Jun, Sun-Ah (ed.), 2005, *Prosodic Typology, The Intonation of Phonology and Phrasing*, Oxford University Press.
- Ladd, D. Robert, 2008, *Intonational Phonology*, second edition, Cambridge, Cambridge University Press.
- Laurenția Dascălu-Jinga, „Intonation in Romanian”, în Hrist, Daniel, Albert di Cristo, 1998, *Intonation Systems, A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press, p. 239-261.
- Laurenția Dascălu-Jinga, 2001, *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Hrist, Daniel, Albert di Cristo, 1998, *Intonation Systems, A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press.
- Kallioinen, V., 1965, „Contribution à l'étude de l'intonation roumaine”, în Jordan, I. et alii (eds.), *Omăgiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 433-435.
- Pirrehumbert, J., 1980, *The Phonology and Phonetics of English Intonation*, PhD Thesis, MIT.
- Romano, A., Lai, J-P., Rouillet, S., 2005, „La méthodologie AMPER”, *Géolinguistique*, hors série 3, Université Stendhal-Grenoble 3, Centre de Dialectologie.
- Savino, Michelina, 2012, „The Intonation of Polar Question. Where is the rise?”, *Journal of the International Phonetic Association*, No 42/1, p. 23-48.
- Adrian Turculeț, 2005, *Dialectologie română*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Adrian Turculeț, L. Botoșineanu, Ana-Maria Minuț, I.-C. Mladin, 2008, „Aspects de la variation diatopique de l'intonation au niveau de la langue roumaine standard”, în Adrian Turculeț (ed.) *La variation diatopique de l'intonation dans le domain roumain et roman*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 21-72.
- Turculeț, Adrian, Oana Beldianu, Anca-Diana Bibiri, 2012, „Pentru un Atlas multimedia prozodic român (AMPRom)”, *Colocviul Internațional „Filologia modernă: Realizări și perspective în context european. Abordări interdisciplinare în cercetarea lingvistică și literară”*, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie.
- Vasiliu, Emanuel, 1965, *Fonologia limbii române*, București, Editura Științifică.
<http://amprom.uaic.ro/>
<http://w3.u-grenoble3.fr/dialecto/AMPER/amper.htm>

Adrian Turculeț, Anca-Diana Bibiri, Andreea Mironescu
 Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Anexa 1: Distribuția modelelor intonaționale în varietăți diferite ale limbii standard

